

ПОВАГА ДО СУДУ І СУДДІ ЯК СОЦІАЛЬНА І ПРАВОВА ЦІННІСТЬ

Коновалова Надія Тарасівна - викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури Львівського університету бізнесу та права (Україна)
Номер ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8575-794X>
УДК 347.97/99

The article explores the theoretical (legal) and practical aspects and presents proposals for determining the essence and meaningful properties of the concept (legal category) of "contempt of court (judge)" in the context of social and legal value.

It is proved that respect for court and judge is a legal and social value, which together with public confidence are the guarantees of the efficiency of the justice system.

Key words: status of judge (judge), social responsibility, status of judge, independence of the judiciary.

В статті досліджено теоретико-правові та практичні аспекти та представлені пропозиції по визначенню сутності та змістових властивостей поняття (правової категорії) "неуваження до суду (судді)" в контексті соціальної та правової цінності. Доведено, що уваження до суду та судді є правовою та соціальною цінністю, яка в сукупності з суспільним довіром є гарантіями ефективності системи правосуддя.

Ключевые слова: уважение к суду (судье), социальная ценность, статус судьи, независимость судебной власти.

Articolul explorează aspectele teoretice, juridice și practice și prezintă propuneri pentru determinarea esenței și proprietăților semnificative ale unui concept (categorie juridică) „Disprețul instanței (judecător)” în contextul valorii sociale și juridice. Este dovedit că respectul față de instanță și judecător este o valoare juridică și socială, care, împreună cu încrederea publică, sunt garanții ale eficacității sistemului de justiție.

Cuvinte cheie: respect pentru instanță (judecător), valoare socială, statutul unui judecător, independența justiției.

Постановка проблеми. За роки незалежності України було кілька спроб законодавчого урегулювання діяльності судів. Однією із таких спроб виступають прийняті законодавчі акти, що стосуються сфери судоустрою та націлені на захист незалежності та прав судді. У контекст цих законодавчих актів закладена ціль подолання негативних явищ, що виникають у суддівському середовищі, зокрема подолання бюрократизму, тяганини та особливо корупції, а також запобігання та протидії випадкам нехтування правами громадян.

За рівнем незалежності судової влади можна визначити рівень поваги до суду. Відтак, незалежність суддів визначається повагою до них, водночас рівень цієї поваги характеризується ступенем довіри суспільства і громадян до судової влади. У випадку не самостійного вирішення конфлікту судом, а за допомогою інших інституцій чи осіб, то така ситуація свідчить про зниження довіри до суду. З метою недопущення до настання такої ситуації зовнішню незалежність суддів необхідно доповнювати їх внутрішньою незалежністю, а саме

внутрішніми переконаннями у потребі прагнути до правомірної, професійної та достойної поведінки.

Зміст поняття «повага до судді» розкривається через повагу до статусу судді як особи, яка здійснює судочинство, а також повагу до судової системи на усіх рівнях ієрархії. Досягнення такої поваги суддями можливе лише тоді, коли вони її заслужили. Однак, на сьогодні повага суддями формально закріплена законодавством. Доцільно також наголосити і на тому, що ступінь поваги до суду також впливає на визнання держави як правової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемами забезпечення поваги до суду і судді займалися і займаються такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені-юристи, як В. Авер'янов [1], О. Батанов [1], Ю. Баулін [1], В. Бринцев [2], В. Городовенко [3], І. Енгельман [4], А. Жалинський [5], В. Заборовський [6], Ю. Калашник [7], О. Кваша [8], М. Клеандров [9], Т. Коломоець [7], А. Кони [10], В. Кравчук [11], Ю. Крючко [12], О. Кутафин [13], В. Манзюк [6], І. Марочкін [12], Л. Москвич [14], О. Овсяннікова [15], Л. Остафійчук [16], Ю. Полянський [17], Т. Дж. Сенюк Джеральд [18], М. Сірій [19], Н. Сташків [11], Л. Тацій [20], Н. Юзікова [21] та інші.

Мета статті. Метою статті є дослідження сутності і змістовних властивостей поняття (правової категорії) «неповага до суду (судді)» в контексті соціальної і правової цінності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У частині 1 статті 28 Конституції України вказано, що у кожного є право на повагу його гідності, зокрема тих рис, які відображають його моральні якості, достоїнність, честь. Окрім цього, зазначається, що людина повинна усвідомлювати свій громадянський обов'язок, громадянську вагу та самоповагу [22, с. 236; 23].

У відносинах із іншими особами у судді є право вимагати до себе повагу, оскільки він є представником державної влади та здійснює судочинство. Попри те, обов'язком судді також виступає забезпечення поваги до людської гідності усіх без винятку учасників судового процесу. Також суддя зобов'язаний виконувати вимоги правової культури в рамках

здійснення своїх суддівських повноважень. За дослідженнями відомого зарубіжного юриста І. Енгельмана стає зрозумілим той факт, що ще починаючи із імператорських часів судом захищалося все діюче право, увесь устрій життя народу [4, с. 60].

Судова влада у структурі державної влади займає особливе місце. Це слід пояснити тим, що суд має всі можливі важелі, через які може здійснювати справедливе судочинство, базуючись при цьому на основах закону та моралі. Відтак, суд повинен здійснювати захист соціальних та правових цінностей суспільства, прав громадянина та людини відповідно до положень Конституції України. Таким чином, вимоги законодавства щодо взаємної поваги до суду і суддів представниками громадського суспільства є досить правомірними, оскільки держава має за мету забезпечити дотримання правил людського співіснування. З моменту заснування судової влади, її характерними особливостями були представлення її як влади мудрості, справедливості, розсудливості та пошуку істини, що становило неабияку протиположність владі сили.

Первинні форми реалізації судової влади здійснювалися переважно особами, які у суспільстві були авторитетами. Акцентуючи увагу на зазначеному вище, М. Сірій стверджує, що судова влада має бути тільки соціальним авторитетом аполітичного наповнення [19, с. 5]. На нашу думку, дане твердження є спірним, оскільки діяльність органів судової влади за межами політики не має ніякого сенсу. Усі державні органи, в тому числі і органи судової влади, реалізують закони держави, а напрямок їх реалізації виступає проведення правової політики держави.

Правові принципи організації і здійснення судочинства закріплені положеннями Конституції України [23], а саме статтею 126 та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (стаття 6) [24], де основним із принципів слід виділити принцип незалежності та пов'язаний із цим принципом – принцип недоторканності судді. Так, суддівська незалежність представляє собою одну із ключових особливостей правової держави. Тут треба погодитися із позицією академіка С. Ківалова, який твердить,

що незалежність суддів доцільно розглядати з точки зору їх права вільно та без стороннього втручання в рамках закону ухвалювати процесуальні рішення [17, с. 80].

Суть принципу незалежності суддів передбачає створення таких умов суддям в контексті здійснення ними правосуддя, за яких розгляд справи та ухвалення рішення проводилися в рамках Конституції України, законів України і інших правових актів. Судді повинні також керуватись власними внутрішніми переконаннями та правосвідомістю, які базуються на аналізі усіх обставин судової справи [21, с. 58].

Також справедливим є твердження А. Кони, який наголошує на тому, що ставлення до судді повинно базуватися на високих вимогах не тільки у сенсі знань і вмінь, але і в сенсі характеру, однак героїзму від судді не слід вимагати, бо немає на те потреби. Достатнім вважається знизити вплив на розвиток малодушності та вимушеної послужливості [10]. Отже, забезпечення судді належними умовами дозволить не лише неупереджено здійснювати ним правосуддя, але і забезпечить його недоторканість.

Позиція Д. Притики свідчить про те, що ідея формування сильної судової влади може бути тільки декларацією у випадку, коли не створено та не затверджено гарантії процесуальної самостійності і особистої незалежності суддів [1, с. 621]. Водночас зі слів Ю. Полянського, судочинство може виступати правосуддям тільки у випадку, коли його здійснює незалежний суддя [17, с. 82]. Твердження цих вчених-юристів також були прописані в Конституціях СРСР 1930 та 1977 років прийняття, Конституціях Української РСР 1937 та 1978 років прийняття, однак у радянському судочинстві про незалежність суддів не могло бути і мови.

З точки зору О. Кутафіна [13, с. 345], заперечення незалежності судді частко пов'язані із класовими протистояннями у суспільстві. Так, наприклад, М. Клеандров [9, с. 66], поділяючи позицію А. Вишинського (автора підручника для юристів «Судоустройство в СССР» 1936 р.) стверджує, що принцип незалежності суддів у пролетарській державі аж ніяк не забезпечує незалежності судді від пролетарської держави. Для суддів як працівників апарату управління

не існує якихось спеціальних особливостей їх недоторканості, яка б звільняла їх від відповідальності перед державою.

Цілком зрозумілим стає той факт, що на сьогодні бачення статусу судді у демократичній державі суперечить ставленням до позиції судді у пролетарській державі. Відтак, судова реформа, яка почалася в Україні ще у 1992 році відображає реальний процес забезпечення незалежності суддів [17, с. 83]. Деякі аспекти процесу забезпечення незалежності судді вирішуються і в даний час.

Основними гарантіями ефективності правосуддя виступає суспільна довіра і повага до судової системи. Чинні на сьогодні положення Конституції України максимально розширюють ряд функцій суду, при тому визнають судову систему як одну із самостійних гілок державної влади. Також частиною 2 статті 124 Конституції України передбачено, що юрисдикція судової влади поширюється на усі правовідносини, які виникають у державі. Водночас стаття 55 засвідчує право кожної людини на звернення до суду стосовно захисту своїх прав [23].

Окрім зазначеного вище, статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) надається право кожному на справедливий судовий та публічний розгляд його справи в розумний період безстороннім та незалежним судом [25].

Враховуючи інформацію, представлену вище, Л. Тацій відмічає, що суд – це головна та найбільш дієва і авторитетна інстанція, де особи можуть звернутися за захистом власних життєво важливих інтересів, і саме така інстанція може надати такий захист їй [20, с. 75–76].

Отже, суд як інституція конституційного та судового права – це державний орган, який займає почесне місце у структурі органів державної влади, є незалежним та самостійним стосовно інших органів державної влади. До складу суду входять судді, тобто представники судової влади, призначення яких відбувається в особливому, установленому законом порядку. Виконання обов'язків суддями здійснюється на професійній основі та відповідно до їх повноважень [26, с. 71].

Встановлено, що суддя – це посадова особа, публічні повноваження якої спрямовані на здійснення судової влади. Однак, згідно частини 2 статті 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддя, що здійснює розгляд справи одноосібно, діє як суд [24].

Пунктами 1, 2, 4–6 частини 7 статті 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачається, що користуватися повноваженнями судді, виконуючи при цьому відповідні обов'язки, визначені вищезазначеними пунктами, можуть також присяжні під час розгляду та вирішення судових справ. Також присяжні мають право на самоповагу та повагу до себе інших осіб [24].

Все-таки дослідження доводять, що ключовим принципом судоустрою, який визначає правовий статус суддів є принцип незалежності судді. Слід зауважити, що тут мова йде про реальну незалежність, а не про декларування такої незалежності, яке відображає ставлення суспільства до судової влади. В контексті забезпечення реальної незалежності суддів важливим виступає факт не тільки нормативного закріплення головних стандартів незалежності, але і реальне їх втілення у життя. Виходячи із зазначеного, Ю. Полянський поділяє гарантії незалежності суддів на два види: внутрішні гарантії та зовнішні гарантії. Відтак, внутрішні гарантії включають свідомість кожного судді, розуміння суддею свого професійного та державного обов'язку, високий ступінь особистої відповідальності за справу, яку йому доручено, психологічну стійкість та здатність не піддаватися зовнішньому протиправному впливу. Водночас, до складу зовнішніх гарантій необхідно віднести повагу зі сторони громадянського суспільства і його суб'єктів до судової влади і її представників, державні заходи, державні органи та посадові особи, якими забезпечуються належні умови запобігання спробам та припинення фактів протиправного впливу, притягнення винних до відповідальності, в тому числі застосування певних заходів до суддів, які здатні поступитися власною незалежністю з корисливою ціллю [17, с. 85–86].

Звідси випливає, що внутрішня незалежність – це так би мовити «внутрішній імпера-

тив», тобто переконаність судді у тому, що він повинен всіма можливими способами захищати власну незалежність від дії протиправних посягань.

На підставі цього, з'ясовано, що незалежність судді – це також і загальноприйнятий міжнародно-правовий принцип. Відповідно до положень Бангалорських принципів поведінки судді, принцип незалежності розглядається як один із першочергових принципів. Суть його полягає у незалежності судових органів, оскільки це є передумовою верховенства закону та гарантією справедливого розгляду справи у суді. Тому суддя завжди має відстоювати та зразково реалізовувати принцип незалежності судових органів як в індивідуальному, так і в інституційному аспектах. Суддя також повинен виконувати незалежно свої професійні обов'язки відповідно до оцінки фактів та в ключі свідомого розуміння права незалежно від тиску, загроз або втручання чи стороннього впливу [27].

Принцип незалежності судді не може базуватись лише на правових приписах. Він також повинен включати і моральні вимоги стосовно дотримання суддею професійного обов'язку незалежно від впливів і втручань. Згідно досліджень В. Городовенка [3, с. 117], поняття судової незалежності містить у собі і правові, і моральні вимоги. Так, моральні вимоги до незалежності судді засвідчують, що особливості професії та службового стану судді відображається у наявності морального права вирішувати долі інших людей. Натомість правові вимоги відображають суспільну довіру до судді, який наділений правом бути суддею і їх ставлення до судді поза судовим процесом залишається таким самим [3, с. 110].

При цьому, О. Кваша наголошує на тому, що суддям є досить важко протистояти порушенням прав людини, оскільки відсутніми є можливості належного виконання судом своїх конституційних функцій. Відтак, у такій ситуації проявами впливу виступають безпідставні скарги на суддю, що є не процесуальними, проведення кампаній у ЗМІ стосовно особистості судді, пікетування роботи судового процесу, незаконні депутатські запити на конкретні кримінальні провадження, публічне об-

говорення судових процесів, критика судді до винесення ним остаточного вироку та набрання вироком законної сили, погрози фізичного впливу, службовий тиск тощо [8, с. 229–230].

Вітчизняна судова практика засвідчує ситуації стороннього впливу на суддів з ціллю коригування рішень, які вони приймають. Проблеми недосконалості законодавства, нестійке економічне становище держави, повільне формування громадянського суспільства, незавершеність становлення держави як правової створюють можливості внутрішнього та зовнішнього впливу на процес ухвалення рішень суддею [14, с. 118–119].

На думку Л. Москвич, першочергово принцип незалежності суддів спрямований на забезпечення суддів від впливу зі сторони суб'єктів, що знаходяться поза межами організаційних структур судової системи. При цьому соціальна цінність незалежності судді визначається наявністю необхідної передумови неупередженості та справедливості судових рішень. Дана цінність не належить до абсолютних цінностей, бо має ряд обмежень, зокрема це потреба співвідношення цієї цінності із відповідальністю та прагненням до єдності судової практики, а це знижує правову невизначеність [14, с. 119–120].

Присутність позитивних якостей у судді, зокрема таких як неупередженість, справедливість, професіоналізм, прозорість, чесність, об'єктивність, компетентність та відкритість, які перевірені часом перебування судді на посаді, засвідчує позитивну репутацію судді. Водночас відсутність вищезазначених якостей у судді вказує на те, що репутація судді є негативною.

З метою доцільності розуміння змісту поняття «повага», необхідно здійснити короткий огляд наукових джерел. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови під поняттям «поваги» слід розуміти почуття пошани, приязне ставлення, яке базується на авторитеті [28].

За дослідженнями А. Жалінського повага може відображатися у стосунках між пересічними людьми, а може виникати і між людьми, які здійснюють важливі соціальні функції [5, с. 234]. Однак, повага також може бути і бе-

зумовним нормативом для судді, як його повага до держави чи до державного та суспільного ладу.

Поряд з тим, повага до суду виступає важливим елементом загальної та правової культури, оскільки це гарантія вчасного розгляду і вирішення справ у суді. Поряд з тим, не доцільно забувати і про те, що суддя зі своєї сторони повинен підтримувати авторитет судової влади у суспільстві [2, с. 242].

Повага професійної честі та гідності судді являє собою визнання посадової особи судовою владою як такої, що правомірно може представляти судову владу та не здійснювати дій, що шкодять чи перешкоджають здійсненню професійних функцій суддею. Однак, за свідченнями І. Марочкіна, людина часто не визнає статусу судді, а також його здатності вирішувати правові конфлікти [12]. Такі дії людини заслуговують на покарання. Але і суддя також зобов'язаний захищати власну незалежність внаслідок протистояння найгрубішому тиску [5, с. 234].

В процесі професійної підготовки та практики судочинства у суддів повинні вироблятися навички культури поведінки. Також ці навички судді повинні прищеплювати і учасникам судового процесу, зокрема правопорушникам. Як результат, у останніх виробляється стереотип поведінки у суді.

Згідно частини 1 статті 28 Конституції України, правопорушник має право на повагу до своєї людської гідності, тому його гідність не може принижуватися представниками судової влади. Попри те, правопорушник має враховувати становище судді і не конфліктувати із ним, оскільки шкодитиме сам собі. Такого правила повинні дотримуватись і інші учасники судового процесу. Конфліктні ситуації ніколи не сприяли справедливому судочинству [23].

З позиції громадськості прояв об'єктивності та справедливості суду розглядається як розумне та адекватне врахування ним обставин, що склалися, і виникнення яких впливає на підстави та характер юридичної відповідальності правопорушника. Забезпечення справедливості судового рішення, яке відображає відповідальність правопорушника, дозволяє уникнути можливих злочинів зі сторо-

ни правопорушника чи вчинення ним нового правопорушення, а також нормалізувати судовий розгляд.

Так, пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що людина першочергово має право на справедливий суд. Судове рішення має відповідати принципу справедливості, що у результаті сприятиме виробленню поваги до суду та підвищенню авторитетності судді [25].

Враховуючи все вищенаведене, доцільно відмітити, що зміст поняття «повага до суду» може виражатися у таких аспектах: 1) повага до суду як інституту держави та суспільства; 2) повага до суду як до державного органу; 3) повага до судді, який одноосібно здійснює розгляд судової справи; 4) повага до судових складів, тобто до складу суддів, які ухвалюють судові рішення більшістю голосів та несуть за них колективну відповідальність; 5) повага до органів, що входять до складу інфраструктури судової влади (зокрема це Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація, Вища рада правосуддя).

Отже, ставлення громадянського суспільства до суддів та суду зокрема може мати як позитивний, так і негативний характер. Водночас ставлення учасників судового процесу чи інших громадян до якогось конкретного судді, у першу чергу, залежить від результатів судового розгляду і від законності та обґрунтованості судових рішень, які є справедливими.

Принцип незалежності судді характеризує свободу суддівського розсуду у рамках закону і аж ніяк не стосується розсудливості судді [28, с. 197].

З позиції Ю. Полянського, думка якого поділяється у цій науковій статті, суддівський розсуд повинен співвідноситися також із внутрішнім розумінням незалежності судді. Окрім того, незалежність судді має чітко поєднуватися із усвідомленням ним своєї відповідальності перед громадянським суспільством [17, с. 82].

Згідно статті 1 Кодексу суддівської етики, суддя має бути прикладом непохитного додержання вимог закону та принципу верховенства права. Також суддя повинен дотримуватись високих стандартів поведінки з ціллю

зміцнення та підвищення довіри у громадян до суду з позиції його чесності, неупередженості, незалежності та справедливості [29].

Висновки і перспективи подальших досліджень. На підставі опрацювання низки літературних джерел [1–29], доцільно наголосити на тому, що повагу до суду і судді доцільно розглядати як соціальну і правову цінність. Встановлено, що соціальна цінність характеризує суспільну довіру до суду і судді. З'ясовано також і те, що правова цінність поваги до суду і судді відображається через свідчення учасників судочинства про правове виконання процесуальних вимог.

Доведено, що незалежність суддів не обмежена правовими приписами, оскільки також враховує складові моралі, через які визначаються особливості ставлення суддів до громадянського суспільства і громадянського суспільства до суддів. Аналіз юридичної літератури засвідчив, що повага громадянського суспільства до суддів базується на засадах оцінки законності та справедливості ухвалених ними судових рішень.

Література

1. Авер'янов В. Б., Батанов О. В., Баулін Ю. В. та ін. *Конституція України*: наук.-практ. коментар / ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Х. : Вид-во «Право», К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.
2. Бринцев В. Д. *Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади*: монографія. Х.: Право, 2010. 464 с.
3. Городовенко В. В. *Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні*: монографія. К.: Фенікс, 2007. 224 с.
4. Энгельман И. Е. *Курс русского гражданского судопроизводства*. Юрьев, 1912. 60 с.
5. Жалинский А. Э. *Профессиональная деятельность юриста. Ведение в специальность*: учеб. пособ. М.: Изд. БЕК, 1997. 330 с.
6. Заборовський В. В., Манзюк В. В. *Правова природа відповідальності адвоката за прояв неповаги до суду. Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 294–297.

7. Коломоець Т., Калашник Ю. Проблеми та перспективи удосконалення відповідальності за прояв неповаги до суду. *Слово національної школи суддів України*. 2013. № 2 (3). С. 73–82.
8. Кваша О. О. Принцип незалежності суддів як гарантія протидії порушенням прав людини в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 229–233.
9. Клеандров М. И. *Статус судьи: учебное пособие*. Новосибирск: Сибир. издат. фирма РАН. 2000. 444 с.
10. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (общие черты судебной этики). *Юриспруденция*. 2011. С. 69–94. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nravstvennye-nachala-v-ugolovnom-protsesse-obschie-cherty-sudebnoy-etiki>.
11. Кравчук В., Сташків Н. Повага до суду як один із принципів правової держави. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 4 (12). С. 27–33.
12. Марочкін І. Є., Крючко Ю. І., Москвич Л. М. *Статус суддів*: навч. посіб. / за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Х.: Право, 2009. 120 с.
13. Кутафин О. Е. Избранные труды: в 7 т. М.: Проспект, 2011. Т. 4: Неприкосновенность в конституционном праве Российской Федерации. 400 с.
14. Москвич Л. М. *Ефективність судової системи: концептуальний аналіз*: монографія. Х.: Вид-во «ФІНН», 2011. 384 с.
15. Овсяннікова О. Професійна етика суддів та працівників суду як чинник, що впливає на формування громадської думки. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 196–200.
16. Остафійчук Л. А. Повага до суду і суддів як соціальна та правова цінність. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 320–325.
17. Полянський Ю. Є. Незалежність судді – правова і соціальна цінність. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. С. 80–90.
18. Сенюк Джеральд Т. Дж. Довіра громадян до судів і суддів. *Судова апеляція*. 2009. № 3 (16). С. 95–105.
19. Сірий М. І. Судова влада та основи її організації в демократичному суспільстві. *Вісник центру суддівських студій*. 2009. № 12. С. 5–7.
20. Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 75–85.
21. Юзікова Н. С. *Судові та правоохоронні органи України*: навч. посібник. К.: Істина, 2006. 320 с.
22. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
23. *Конституція України*: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
24. *Про судоустрій і статус суддів*: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
25. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*: Ратифіковано Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97/-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
26. *Конституционные принципы судебной власти Российской Федерации* / отв. редактор д.ю.н. В. П. Кашперов. М.: ИД «Юриспруденция», 2011. 296 с.
27. *Бангалорські принципи поведінки суддів* від 19.05.2006 р.: Схвалено Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006 р. № 2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67.
28. *Новий тлумачний словник української мови*: у 3-х т.: [42000 слів] / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: Аконтіт, 2003. Т. 3. 862 с.
29. *Кодекс суддівської етики*: Затверджено Рішенням XI чергового з'їзду суддів України від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13/sp:java-:max10>.